

Б43

3660p

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

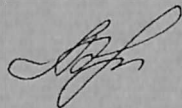
БСЛОВА Олена Борисівна

УДК 376-056.264:159.942](043.3)

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАПОБІГАННЯ АГРЕСІЇ
У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 2013

9645

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент
Гаврилова Наталія Степанівна,
Кам'янець-Подільській національний університет
імені Івана Огієнка, доцент кафедри логопедії
і спеціальних методик.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Конопляста Світлана Юріївна,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова, професор кафедри логопедії;

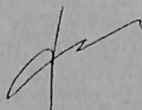
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Андрусишина Лариса Євгенівна,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії
логопедії.

Захист відбудеться "18" листопада 2013 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул., Пирогова, 9).

Автореферат розісланий "16" жовтня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важлива роль у розвитку культури і духовності в Україні, згідно з Державною національною програмою "Освіта" (Україна XXI століття) та Концепцією загальної середньої освіти, відводиться шкільному навчанню. Головне завдання сучасної загальноосвітньої школи українські науковці вбачають у розвитку гармонійної, високодуховної особистості, здатної до самовдосконалення та активної участі в соціальному житті країни (Г. Балл, І. Бех, Н. Литвинова, С. Максименко, В. Синьов, В. Синявський, Л. Хомич, О. Хохліна та ін.). Повною мірою це стосується навчання й виховання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку (ПМР) (С. Конопляста, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.).

Теоретичний аналіз з проблеми навчання й виховання дітей з ПМР засвідчує, що недорозвинене мовлення негативно впливає на розвиток у них пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери (Л. Андрусишина, С. Конопляста, Р. Левіна, І. Мартиненко, О. Мастокова, С. Миронова, О. Приходько, М. Савченко, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Т. Філічова, Н. Чевельова, М. Шеремет та ін.).

Несвоєчасно кориговані у дошкільному віці легкі за ступенем прояву вади мовлення з часом ускладнюються, і значний відсоток дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення (ФНМ) та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ) потрапляє у простір загальноосвітньої школи. Водночас, не вирішені мовленнєві проблеми значно впливають і на внутрішній стан дітей, їх поведінку, викликають проблеми у взаєминах з батьками, вчителями, однолітками, створюють дискомфорт для них самих, обумовлюють труднощі у навчанні (С. Конопляста, І. Мартиненко, В. Тарасун та ін.).

Механізми, прояви, причини та наслідки агресії як феномена емоційного стану дитини глибоко досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці у дітей з нормальним психофізичним розвитком (А. Бандура, О. Бовть, Л. Божович, К. Бютнер, С. Завражин, Н. Левітов, О. Мавлянова, О. Мойсєєва, Н. Павлова та ін.), з відхиленнями у поведінці (М. Алемаксін, Н. Максимова, Л. Славіна та ін.), з психічними розладами (В. Гарбузов, В. Ковальов, В. Первий та ін.). На думку А. Басса, Є. Ільїна та ін. агресія впливає на розвиток конфліктності, ворожості, тривожності; на вміння особистістю контролювати агресивний стан у соціальних ситуаціях (Т. Білоус, О. Ісаєнко), на систему комунікації "мати – дитина". Провідні сучасні вчені (Н. Михайлова, Г. Мозгова, С. Сироткін, Л. Собчик, С. Шебанова та ін.) висвітлювали діагностичний аспект емоційних розладів та агресії, їх профілактику, корекцію (О. Атемасова, О. Демко, А. Долгова, Н. Малікова та ін.), розкривали цілісну систему виховання особистості (І. Бех).

Детальний аналіз науково-теоретичних підходів щодо визначень агресії дає підстави стверджувати, що більшість сучасних та класичних науковців розглядали поняття агресії з двох позицій: агресія – це будь-яка форма поведінки, націлена на образу, спричинення шкоди іншій живій істоті (А. Бандура, А. Басс, Л. Беркович, К. Бютнер, Дж. Доллард, О. Запорожець, З. Фройд та ін.), або ж "агресія" – це одна із форм активності, що може мати як позитивне, так і негативне вираження (В. Бойко, Н. Левітов, К. Лоренц, Р. Мей, Е. Фром, О. Шестокова та ін.). Тому в нашому дослідженні агресію у дітей ми розглядаємо з двох сторін: як позитивний

феномен, що відповідає життєвому інтересу, самозахисту, так і негативний, який направлено на спричинення страждання (шкоди) іншій людині або собі.

Особистість дитини з психофізичними порушеннями та її поведінка завжди були в полі зору дефектологічної науки (В. Бондар, В. Засенко, С. Конопляста, С. Миронова, Т. Скрипник, В. Синьов, Є. Синьова, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет, Д. Шульженко, О. Хохліна та ін.). Зокрема, у дослідженнях І. Беха, О. Гаврилова, Я. Ніколаєнко, Л. Руденко та ін. висвітлено проблему агресивної поведінки у розумово відсталих дітей, вивчено їх особистісну (М. Матвеевою) та емоційну сфери (Д. Ісаєвим, Н. Ульяновою та ін.).

Слід зазначити, що не у всіх категорій дітей з порушеннями мовлення було вивчено особливості прояву агресії, хоча емоційна сфера в цілому була розглянута у дослідженнях при заїканні (К. Беккер, Г. Волкова, Є. Ільїн, Г. Неткачев, М. Совак, В. Селіверстов, Н. Тяпугін та ін.), вадах голосу (О. Алмазова, О. Орлова, Л. Гончарук та ін.), вроджених незроцненнях губ та піднебіння (С. Конопляста). Агресія як якість особистості у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) лише дотично вивчалася у роботах О. Баснської, С. Валявко, Г. Єфімової, Т. Ігнатової, В. Логунової, П. Селігей, Н. Січкарчук, В. Терентьєвої, О. Тихонової, О. Червоної та ін. Системними дослідженнями емоційно-мотиваційної сфери були охоплені лише старші дошкільники із ЗНМ (С. Валявко, О. Тихонова, Г. Юсупова та ін.) та учні старших класів спеціальних шкіл (Т. Ігнатєва), а в молодших школярів з ЗНМ IV (або НЗНМ – нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення) загальноосвітньої школи, емоційні прояви та агресія зокрема, не вивчались.

Проблема механізмів, структури та динаміки агресії при порушеннях мовлення, її невирішеність негативно впливають на ефективність корекційно-виховного процесу, гальмує психічний розвиток у цих дітей і перешкоджає їх соціалізації у мікро- і макросередовище. Теоретичний аналіз та узагальнення наукових досліджень свідчить, що особливості прояву агресії у дітей молодшого шкільного віку з ФНМ, ФФНМ та з НЗНМ не були предметом спеціальних досліджень у логопсихології. Вірогідно, глибокі дослідження емоційної сфери, агресії зокрема, дозволять глибше зрозуміти структуру логопсихологічного дизонтогенезу таких дітей та запобігти у них психомовленнєвих порушень через психолого-педагогічні умови та навчально-превентивну методику.

Окреслені проблеми обумовлюють актуальність здійснення дослідження на тему "Психолого-педагогічні умови запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку".

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за напрямом "Корекційна освіта" (логопедія). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 2 від 27 лютого 2007 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 30 березня 2010 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити психолого-педагогічні умови і навчально-

превентивну методику запобігання агресії у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Відповідно до мети визначено завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми агресії та визначити стан її дослідження стосовно дітей з мовленнєвими порушеннями.

2. Розробити методику психодіагностики й експериментальним шляхом визначити особливості проявів та рівень агресії у молодших школярів у відповідності до форми їх мовленнєвого порушення.

3. Визначити психолого-педагогічні умови запобігання агресивним станам та поведінці у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку.

4. Обґрунтувати, розробити та апробувати навчально-превентивну методику на запобігання агресії у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Об'єкт дослідження – виховання дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку в умовах загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови та методика запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Теоретико-методологічною основою дослідження є фундаментальні положення психології, педагогіки, фізіології, логопедії: про основні закономірності психічного розвитку дитини в онтогенезі (Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Ж. Піаже); рівневий підхід до аналізу емоційної регуляції поведінки в онтогенезі (В. Лебединський, М. Бардишевська); положення про сутність свідомого й несвідомого в межах психоаналітичної теорії (А. Адлер, К. Бютнер, З. Фройд та ін.); положення про формування особистісної свободи через осмислення себе та самореалізацію (Д. Бех, А. Камю, В. Франк та ін.); про загальні та специфічні закономірності розвитку аномальної дитини (Л. Виготський, В. Лебединський, В. Лубовський та ін.); положення про системну ієрархічну будову психічної діяльності дитини та системну будову дефекту (П. Анохін, Л. Виготський та ін.); про системний підхід до аналізу мовленнєвого та психічного розвитку дитини у процесі онто- та дизонтогенезу (С. Конопляста, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.); теорія про агресію як засвоєну форму суспільної активності (М. Бутовська, М. Дерягіна та ін.); про агресію як засвоєну форму поведінки (А. Бандура, Н. Левінсон та ін.); теорія про агресію як природний еволюційно-сформований внутрішній стан (Б. Болдуїн, К. Лоренс та ін.).

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження з метою з'ясування стану вивчення досліджуваної проблеми, узагальнення та систематизація теоретичних положень;

емпіричні: модернізовані малюнкові методики ("Малюнок неіснуючої тварини", "Малюнок моєї сім'ї", "Малюнок мого класу") з метою вивчення стану неусвідомленої агресії; модифікована методика ("Сюжетно-ситуативно-ілюстрована") для вивчення моделювання типів поведінки у свідомості; опитувальник з метою дослідження у молодших школярів з ПМР розуміння школярами свого стану та поведінки; спостереження для встановлення проявів

агресії у діях; констатувальний та формувальний експеримент з метою вивчення особливостей прояву агресії у молодших школярів з ПМР і створення відповідних психолого-педагогічних умов для її запобігання;

методи математичної статистики: кількісний та якісний аналіз результатів експериментального дослідження, їхня статистична обробка за допомогою χ^2 – критерій Пірсона.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

- *вперше:* експериментально визначено та охарактеризовано особливості прояву агресії у дітей з ПМР в залежності від форми мовленнєвого порушення; визначено рівні агресії у логопатів молодшого шкільного віку; з'ясовано та обґрунтовано психолого-педагогічні умови запобігання агресії у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку; створено й апробовано навчально-превентивну методичку щодо запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку;

- *уточнено* прояви стану агресії у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку, моделювання ними типів поведінки у свідомості, усвідомлення ними агресії та використання її у життєвих ситуаціях;

- *подальшого* розвитку набули: діагностичний комплекс із визначення особливостей прояву агресії у дітей молодшого шкільного віку з ПМР; теоретичні уявлення про психолого-педагогічні умови запобігання агресії у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці та апробації психологічного інструментарію діагностики особливостей прояву агресії у дітей молодшого шкільного віку з нормальним та порушеним мовленням.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в підготовці фахівців психолого-педагогічного профілю, при викладанні фахових курсів у вищих навчальних закладах за напрямком "Корекційна освіта" (логопедія), при розробці навчально-методичних рекомендацій до викладання курсів: "Спеціальна психологія", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Корекційна робота з агресивними дітьми".

Наукові результати проведеного дослідження були впроваджені у навчально-превентивну роботу загальноосвітніх шкіл: м. Кам'янець-Подільський ЗОШ І-ІІІ ст. № 7 (довідка № 201 від 27.12.2012); ЗОШ І-ІІІ ст. № 1 (довідка № 24 від 18.02.2013); НВК в складі ЗОШ І-ІІІ ст. № 8 (довідка № 75 від 22.03.2013); с. Нижній Березів, Івано-Франківська обл. ЗОШ І-ІІІ ст. (довідка № 48 від 25.08.2012); м. Чернівці ЗОШ І с. № 15 (довідка № 3 від 28.01.2013).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження на різних етапах його організації обговорювалися на Міжнародних науково-практичних конференціях: "Профілактика, ресоціалізація і ревалідація – допомога родині" (Польща, м. Варшава, 2007 р.); "Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології" (м. Кам'янець-Подільський, 2007 р.); "Стан та перспективи розвитку корекційної освіти" (м. Кам'янець-Подільський, 2009 р.); "Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку" (м. Кам'янець-Подільський, 2010-2011 рр.); "Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку" (м. Кам'янець-Подільський, 2012 р.); "Виховання та навчання дітей в сучасних

умовах життя" (Польща, м. Варшава, 2012 р.). Всеукраїнських науково-практичних конференціях: "Агресивна поведінка у дітей: причини виникнення та корекція" (м. Львів, 2011 р.); "Психолого-педагогічні аспекти навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії" (м. Кіровоград, 2012 р.); "Сучасні проблеми логопедії та реабілітації" (м. Суми, 2013 р.). У звітних наукових конференціях викладачів і аспірантів (м. Кам'янець-Подільський, 2005-2013 рр.); на засіданнях кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2005–2013 рр.).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати дослідження та висновки відображені у 16 одноосібних наукових публікаціях, з них в наукових фахових виданнях України – 12, в міжнародних виданнях – 1.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (215 найменувань), додатків (97 сторінок). У роботі вміщено 12 таблиць, 23 графіки, 2 рисунки. Загальний обсяг дисертації – 304 сторінок, з них 189 сторінок – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначена мета, завдання, об'єкт, предмет, розкриті теоретико-методологічні основи, методи, наукова новизна, практична значущість роботи, наведено дані про апробацію і впровадження результатів дослідження, кількість публікацій, подано структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **"Науково-теоретичний аналіз проблеми виникнення агресії в молодших школярів з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком"** – проаналізовано теоретико-методологічні підходи з проблеми дослідження, висвітлено концептуальні засади; уточнено поняття "агресія"; розкрито стан дослідження пізнавальної та емоційної сфер у молодших школярів з ПМР.

Узагальнений аналіз досліджень провідних науковців у галузі логопедії Л. Андрусишиної, Н. Гаврилової, Е. Данілявічуте, С. Коноплястої, Р. Левіної, І. Мартинової, І. Марченко, О. Мастоюкової, М. Савченко, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Т. Філічової, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін. показав, що у дітей з ПМР крім порушень мовлення може спостерігатися недорозвинення психічних процесів, мотивації, волі, емоційно-особистісної сфери.

Дослідження вчених (В. Шкловського, В. Селіверстова, Л. Зайцева, О. Орлової, Г. Волкової та ін.) доводять, що мовленнєві проблеми значно впливають на внутрішній стан дітей, їх поведінку. З клініко-психологічних позицій емоційна сфера та агресія, зокрема, досліджена у дітей при дислалії (Р. Мартиновою), дизартрії (К. Лебединською, О. Мастоюковою, Р. Мартиновою, М. Певзнер та ін.), алалії, афазії (О. Лурія, Е. Хомською та ін.) заїканні (К. Беккером, Л. Беляковою, Н. Власовою, Г. Волковою, М. Совак, В. Селіверстовим, Н. Тяпугіним та ін.), вадах голосу (О. Алмазовою, І. Єрмаковою, А. Іполітовою, О. Орловою, Л. Гончарук та ін.), вроджених незрощеннях губ та піднебіння (С. Коноплястою). З психолого-педагогічної – у дітей із ЗНМ (О. Баснською, С. Валявко, Г. Сфімовою, Т. Ігнатовою, В. Логуновою, П. Селігей, Н. Січкачук, В. Теренгєєвою, О. Тихоновою,

О. Черновою та ін.). Зокрема у дошкільників із ЗНМ досліджені особливості емоційної сфери її вплив на мотивацію мовленнєвої діяльності (С. Валявко, Н. Дроздова та ін.); особливості особистісного та психічного розвитку (В. Терентьєва, Г. Юсупова та ін.); особливості емоційного стану (О. Тіхонова). Розроблена психолого-педагогічна характеристика (О. Мастоюкова) про емоційні прояви у дітей з ФНМ та ФФНМ. Утім агресія як складова емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку з ФНМ, з ФФНМ та з НЗНМ загальноосвітньої школи не була предметом спеціального дослідження.

Детальний аналіз наукових поглядів з проблеми агресії у психоаналітичному (О. Кернберг, З. Фрейд та ін.), біхевіоральному (Р. Кратчфілд, Н. Левінсон, А. Бандура та ін.), когнітивному (Дж. Доллард, А. Міллер, Л. Берковіц та ін.), еволюційному (К. Лоренц, М. Дерягіна, М. Бутовська та ін.), гуманістичному (А. Маслоу, Р. Мей, Е. Фромм та ін.) підходах та сучасних психологів (О. Бовть, К. Бютнер, О. Ісаєнко, А. Кірейчев, О. Мізерна, І. Федух та ін.) і педагогів (О. Демко, С. Завражин, М. Квадриціус, Н. Малікова, В. Нікітенко, С. Сироткін, Н. Павлова, Н. Платонова та ін.) доводить, що "агресія" є невід'ємною частиною життя особистості і суспільства. Більшість вчених агресію розглядають як негативну дію, направлену на спричинення страждання (шкоди) іншій людині або собі. Але ряд науковців (Н. Левітов, К. Лоренц, Т. Левкова, О. Захаров, Р. Мей, О. Шестокова та ін.) описують її як позитивну, що направлена на подолання перешкод без наміру заподіяти шкоду іншій людині і використовується як засіб досягнення мети. Це дає нам можливість вивчити у дітей з ПМР не тільки негативні прояви агресії, але й розглянути її позитивні компоненти.

Аналіз науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження доводить, що агресія існує як в усвідомленій (А. Адлер, О. Леонтєв, В. Столін, І. Сеченов, З. Фройд та ін.), так і неусвідомленій (Р. Декарт, І. Кант, Р. Лейбніц, К. Юнг та ін.) формах; розкриває різноманітні погляди на сутність агресивної поведінки (А. Бандура, Н. Левінсон, Е. Фром та ін.), агресивності (Т. Кириленко, О. Шестакова та ін.), агресивного стану особистості (О. Захаров, Н. Левітов та ін.); визначає сфери вивчення агресії з біологічної (нейропсихологічної) позиції як внутрішньо зумовлену ("Я-Особистість") (О. Лурія, Є. Хомська та ін.) та з соціальної – зовнішньо зумовлену ("Я у сім'ї", "Я у соціумі") (Л. Божович, О. Бовть, М. Булянов, С. Завражин, О. Романов, І. Фурманов та ін.)

На підставі емпіричного аналізу нами уточнені поняття "агресивний стан", якій вказує на внутрішні переживання особистості; "агресивна поведінка" як специфічна форма дій людини вербального або невербального характеру; "агресивність" як якість особистості; "агресія" як внутрішній когнітивний компонент агресивної поведінки об'єднує три складові: агресивний стан, агресивну поведінку та агресивність

Таким чином, системно-динамічний аналіз класичних та сучасних підходів дозволяє стверджувати, що агресія як цілісний компонент включає в себе внутрішні переживання, якості особистості та поведінкові реакції, які можуть коригуватися у дітей з ФНМ, з ФФНМ та з НЗНМ саме через усвідомлення ними свого стану та поведінки.

У другому розділі – "Діагностика особливостей прояву агресії у молодших школярів з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком" – описано та обґрунтовано систему методів дослідження; розроблено та адаптовано діагностичний блок вивчення агресії у молодших школярів з нормальним мовленням та з ПМР; проаналізовано результати констатувального експерименту.

В основу дослідження агресії у дітей з ПМР були покладені науково-методичні розробки А. Басса, Р. Бернса, А. Дарка, М. Друзкевич, С. Кауфмана, М. Люшера, С. Розенцвейга, О. Романова, М. Семаго, Н. Семаго, І. Фурманова та ін.). Діагностичний алгоритм складається з двох блоків. У першому блоці – досліджувалась неусвідомлена агресія. Діагностичний зміст блоку забезпечували модернізовані малюнкові методики ("Малюнок неіснуючої тварини", "Малюнок моєї сім'ї", "Малюнок мого класу"), що вивчали стан агресії, а також модифікована методика ("Сюжетно-ситуативно-ілюстрована"), що виявляла моделювання типів поведінки у свідомості. У другому блоці вивчалось усвідомлена агресія, а саме, розуміння школярами свого стану та поведінки за опитувальником, та агресія у діях в мікро- (сім'я) і макрогрупах (колектив учнів з якими навчається дитина) (за методом невключеного спостереження) (рис. 1).

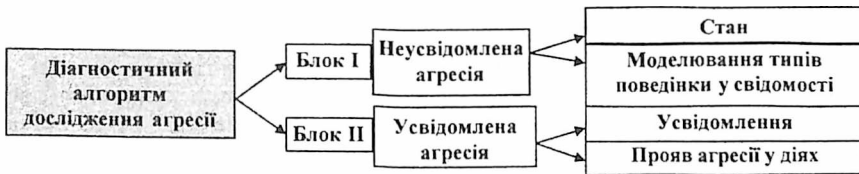

Рис. 1. Діагностичний алгоритм дослідження агресії у дітей молодшого шкільного віку

Спираючись на першоджерела (Г. Айзенка, А. Ассінгера, В. Бойко, А. Басса, Р. Мей, С. Розенцвейга, О. Романова, Л. Морріса, Р. Сазека, Е. Фрома та ін.) визначено три види та шість підвидів агресії, які у подальшому були забезпечені методичним змістом та наповнені якісними показниками для визначення критеріїв оцінювання у обраних для дослідження методиках. За аналізом теоретично-методичної літератури позитивна агресія була представлена в саморегульованому виді (контрольованому та змагальному підвидах агресії) на які вказували дослідження Г. Айзенка, К. Лоренца, Р. Мей, Е. Фрома, І. Фурманова, О. Шестокової та ін. Негативна розглядалась в прихованому (захисному та депресивному підвидах агресії) та поведінковому видах (демонстративному та фізичному підвидах агресії) (Г. Айзенк, А. Ассінгер, В. Бойко, А. Басс, А. Даркі, С. Розенцвейг, О. Романов та ін.).

Розроблений діагностичний алгоритм дозволяв вивчити у дітей молодшого шкільного віку з ПМР у трьох сферах дослідження ("Я-Особистість", "Я у сім'ї", "Я у соціумі") особливості прояву (за видами та підвидами) стану агресії, моделювання у свідомості різних типів поведінки, усвідомлення внутрішнього й зовнішнього механізму агресії та прояв агресії у діях. У процесі діагностики передбачено визначення рівнів (за шкалою балів) за кожним із зазначених у діагностичній методиці показником агресії та зіставлення їх з нормативними показниками розвитку.

Дослідження проводилось на базі чотирьох загальноосвітніх шкіл м. Кам'янець-Подільського та с. Колибаївка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. В ньому взяли участь 321 учень 1–4 класів, серед яких 215 дітей з нормальним психофізичним розвитком (Н) та 106 – з порушеннями мовленнєвого розвитку (ПМР): з ФНМ – 48 дітей, з ФФНМ – 32 та з НЗНМ – 26.

Аналіз результатів констатувального дослідження дозволив зробити висновки про спільні та відмінні прояви агресії у досліджуваної категорії дітей. Отримані дані свідчать про те, що контрольований (N–73,7% та ПМР–75,1%), змагальний (N–72,8% та ПМР–69,3%), демонстративний (N–82,2% та ПМР–83,1%), захисний (N–82,4% та ПМР–88,3%) підвиди агресії в молодших школярів з ПМР наближаються до показників дітей з нормальним психофізичним розвитком. А депресивний (N– 62,9% та ПМР–74,3%) та фізичний (N–49,8% та ПМР–67,4%) – переважають в учнів-логопатів (відповідно на 11,4% та 17,6%) більше ніж у школярів з нормальним мовленням. Особливо такий дисбаланс спостерігався у дітей з НЗНМ, їх показники значно відрізнялись від норми на 6,4% у фізичному та на 18,3% у депресивному підвидах агресії. На нашу думку, виражені, складні за симптоматикою підвиди агресії (депресивний та фізичний) обумовлені психофізіологічними особливостями цих дітей. Системний недорозвиток мовленнєвих структур, вірогідно, вплинув на внутрішні та поведінкові порушення.

Отримані результати засвідчили, що агресія у молодших школярів з нормальним психофізичним розвитком та з ПМР проявлялась у різних сферах дослідження ("Я-Особистість", "Я у сім'ї", "Я у соціумі"). На нашу думку, на це вплинули не тільки соціально-побутові, навчально-виховні фактори та особливості темпераменту і характеру, але й розвиток мовленнєвої сфери та її сформованість. Так, у сфері "Я-Особистість" агресія найчастіше проявлялась у школярів з НЗНМ (69,2%) та ФФНМ (56,2%) ніж в інших категорій молодших школярів (40,6%); у сфері "Я у сім'ї" – в учнів з нормальним мовленням (50,9%) ніж у дітей з ПМР (43,3%); у сфері "Я у соціумі" – у дітей з ФНМ (58,3%) ніж в інших категорій учнів (в середньому – 41,0%).

При визначеності рівнів агресії у молодших школярів критеріями оцінювання є види та підвиди агресії, а показники змінюються в залежності від вибору методики. Так, при дослідженні стану агресії враховувалися якісні характеристики агресії; моделюванні типів поведінки – вибір учнем моделей поведінки; усвідомленості агресії – зміст відповіді; проявів агресії у діях – невербальні та вербальні поведінкові реакції. Відповідно до цих критеріїв, було визначено рівні розвитку агресії досліджуваних: високий, середній, низький.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що в більшості випадків діти з нормальним психофізичним розвитком та з ПМР показали низький, середній та високий рівні.

Порівняльний аналіз результатів дослідження показав наступне:

– чим складніше порушення мовлення у дитини, тим глибше її внутрішні переживання, на що вказував високий рівень стану агресії у більшості дітей з НЗНМ (62,5%). Менше цей стан проявлявся в учнів з ФНМ (47,8%), з нормальним психофізичним розвитком (40,2%) та з ФФНМ (42,4%). Середній та низький рівні

у школярів з ФНМ (57,5% і 0%) та ФФНМ (47,8 % і 4,3%), на відміну від учнів з НЗНМ (25,0% і 12,5%) наближалися до показників дітей з нормальним мовленням (58,3% і 1,3%);

- чим глибше ступінь недорозвинення мовлення, тим тяжче дітям моделювати оптимальні шляхи виходу з конфліктних ситуацій, це доводить високий рівень при моделюванні типів поведінки: учні з нормальним психофізичним розвитком – 9,3%, з ФНМ – 6,0%, з ФФНМ – 17,3% та з НЗНМ – 50,0%. Цікавим є той факт, що середній рівень показали більше діти з ФНМ (63,6%), ніж учні інших категорій (39,5%), що вказує на недостатню сформованість у них знань для вирішення проблемних ситуацій, а низький рівень – учні з нормальним мовленням (51,0%) ніж з ПМР (34,9%);

- рівень усвідомлення своєї поведінки та внутрішніх переживань у всіх досліджуваних дітей був переважно середнім (у середньому 46,0%) та низьким (у середньому 51,9%), що, на нашу думку, є недостатнім для регуляції їхнього внутрішнього стану агресії й поведінки;

- прояв агресії в життєвих ситуаціях переважно у всіх досліджуваних учнів був на середньому рівні (в середньому 91,2%). Низького рівня загалом не виявлено. Проте спостережено, що найбільше використовували агресію в поведінці учні з ФНМ (18,1%).

Одержані результати дали підстави констатувати, що чим складніше мовленнєвий дефект, тим частіше учні молодших класів переживають депресивний та фізичний підвиди агресії; на високому рівні переживають агресивні стани та моделюють різні типи поведінки. Щоб вивести дітей-логопатів зі стану депресивної та фізичної агресії виникла необхідність у створенні психолого-педагогічних умов та навчально-превентивної методики, спрямованої на попередження виникнення у них агресії.

У третьому розділі **"Організація умов подолання агресії у молодших школярів з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком"** визначено психолого-педагогічні умови запобігання агресії у молодших школярів з ПМР; обґрунтовано навчально-превентивну методику та поетапність проведення превентивної роботи; здійснено кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Виявлені у дослідженні особливості агресії в молодших школярів з ПМР зумовили доцільність наукового обґрунтування і розроблення навчально-превентивної методики, а також її впровадження в загальноосвітній школі з метою попередження в дітей проявів агресії. Навчально-превентивна методика передбачала поетапне формування усвідомлення в дітей агресії. Навчально-превентивна робота проводилася індивідуально, з групою однолітків та з членами сім'ї дітей з ПМР за такими напрямками: формування вміння аналізувати власні переживання, а також вчинки, поведінку навколишніх; моделювання форм реагування у різних ситуаціях; формування розуміння та стимуляція емоційних станів; прийняття нестандартних рішень.

Відповідно до поставленої мети, на формувальному етапі було розроблено психолого-педагогічні умови, щодо запобігання агресії у молодших школярів з ПМР. Зокрема, навчально-превентивна робота сприятиме запобіганню агресії за

умови правильного послідовного застосування диференційованих груп методів. На першому етапі корекційної роботи методи включали гру, бесіду, пантомімічні етюди, інсценування. На другому етапі методи навчання містили аналіз життєвих ситуацій, складання розповіді за малюнком, гру, бесіду. На третьому – основним методом роботи було малювання. На четвертому – слухання музичних творів і цілеспрямований вибір музики. На п'ятому – з метою закріплення навичок адекватного реагування у конфліктних ситуаціях були використані методи, які використовувались на попередніх етапах: гра, бесіда, творча розповідь, інсценування, малювання, слухання та цілеспрямований вибір музичних творів (рис. 2).

Рис. 2. Навчально-превентивна система запобігання агресії у молодших школярів з ПМР

Вагомою **умовою**, що забезпечує запобігання агресії у молодших школярів з ПМР, є **нормалізація стосунків дітей з батьками**. Превентивне навчання, проведене нами за участі дітей та членів їх сім'ї, забезпечувало взаєморозуміння між батьками та дітьми, формувало вміння членів родини співпрацювати один з одним, поважати думку оточуючих, приймати нестандартні рішення у критичних ситуаціях. Діти вчилися цінувати досвід дорослих, вшановувати родинні традиції, батьки – розуміти своїх дітей та більше часу приділяти їхньому розвитку.

Запобігання агресії у молодших школярів з ПМР ефективно **за умови поєднання індивідуальних та фронтальних форм роботи**. У дітей з ПМР було виявлено як індивідуальні, так і спільні особливості розвитку агресії. Індивідуальна робота проводилася з урахуванням індивідуальних особливостей прояву агресії. На фронтальних заняттях закріплювалося усвідомлення різних видів агресії через розгляд конфліктних ситуацій між групою однолітків та у сім'ї.

Визначено, що попередження індивідуальних проявів агресії можливе **за умови проведення навчально-превентивної роботи індивідуально** з використанням комплексу вправ та завдань, що дозволять дітям навчитися самостійно відчувати, розпізнавати, характеризувати та регулювати різні емоції; усвідомлено підходити до вибору у життєвих ситуаціях форм поведінки, надавати перевагу тим, які не суперечать загальноприйнятим у суспільстві поведінковим нормам.

Ефективне закріплення нових моделей поведінки у свідомості дітей з ПМР можливе **за умови проведення спеціальної системи занять з групою учнів класу**. Організована у такій формі навчально-превентивна робота сприятиме усвідомленню агресії в цілому, розвиватиме в учнів почуття емпатії, гуманності, співчутливості, толерантності та уважності один до одного, забезпечуватиме формування гармонійних стосунків між однолітками.

Формування в учнів усвідомлення проявів агресії можливе **за умови організації та проведення навчально-превентивної роботи поетапно**. Формувальний експеримент включав п'ять етапів роботи, впродовж яких молодші школярі з ПМР послідовно вчилися розуміти агресивні стани, усвідомлювати наслідки агресивних дій. На першому етапі дітей навчали аналізувати життєві ситуації, усвідомлювати ролі, які виконують люди у різних ситуаціях; на другому – моделювати нові виходи з критичних ситуацій; на третьому – співвідносити емоції людей у різних життєвих ситуаціях з гамою кольорів; на четвертому – розуміти взаємозв'язок музичних творів з емоціями у нашому житті; на п'ятому – самостійно вибирати моделі поведінки для вирішення конфліктних ситуацій.

Формування варіативності моделей поведінки складає одну з **умов, що забезпечує в учнів з ПМР здатність усвідомлювати свій вибір**. На навчально-розвивальних заняттях діти навчалися переключатись зі старих неефективних моделей поведінки на нові, більш продуктивні, а також ми орієнтували їх на вибір тих форм поведінки, які не суперечать загальноприйнятим у суспільстві поведінковим нормам.

Важливою **умовою** для попередження агресії у молодших школярів з ПМР є **забезпечення права дітей на самостійний вибір**. Така педагогічна умова реалізувалася у процесі виконання учнями завдань, що потребували самостійного вирішення складних ситуацій. Дитині надавалася можливість проаналізувати конфлікт, оцінити емоційність учасників групи, знайти моделі поведінки, які здатні вирішити непорозуміння, допустити помилку і виправити її. Такий підхід допомагав учням з ПМР не боятися приймати рішення у складних ситуаціях, брати відповідальність за свої вчинки та усвідомлювати наслідки агресивних дій.

З метою перевірки ефективності психолого-педагогічних умов, які ми застосовували, після формувального експерименту було проведено контрольний зріз, а також кількісний і якісний аналіз отриманих даних.

Порівняльний аналіз результатів дослідження експериментальної групи (ЕГ) та контрольної групи (КГ) учнів молодших класів з ПМР засвідчив, що в ЕГ значно зменшилась кількість дітей, у яких було виявлено стан агресії захисного, депресивного, демонстративного та фізичного підвидів. Збільшився відсоток

школярів, які почали усвідомлювати дію такої агресії, навчилися контролювати свої емоції та самостійно приймати конструктивні рішення у проблемних ситуаціях. Тоді як в учнів КГ ці підвиди агресії залишалися провідними і не змінилися під час другого дослідження.

Порівняльний аналіз експериментальних даних у сферах "Я-Особистість", "Я у сім'ї", "Я у соціумі" показав, що, на відміну від учнів з ПМР в КГ, у школярів з ПМР в ЕГ у більшій мірі виявлено контролюючий, змагальний, захисний та демонстративний підвиди агресії (у сфері "Я-Особистість" – ЕГ на $> 8,3\%$ КГ; "Я у сім'ї" – ЕГ на $> 12,5\%$ КГ; "Я у соціумі" – ЕГ на $> 16,6\%$ КГ). При цьому в КГ показники дослідження другого порядку (у трьох сферах дослідження) не змінилися від першого експерименту ($V_{КГ} = R_{КГ}$), у них переважав депресивний та фізичний підвиди агресії.

Аналіз матеріалів дослідження засвідчив, що за станом агресії, моделюванням поведінки у свідомості, усвідомленням та використанням її у життєвих ситуаціях, серед учнів ЕГ на відміну від учнів КГ збільшився відсоток учнів, які мали низький рівень агресії (ЕГ в середньому на $19,2\% > КГ$) та зменшився середній (ЕГ в середньому на $4,7\% < КГ$) та високий (ЕГ в середньому на $14,5\% < КГ$). У дітей з КГ покращень у дослідженні другого порядку не спостерігалось (табл.1).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика прояву агресії у молодших школярів з ПМР ЕГ та КГ після (R) формувального експерименту

Рівень агресії	ЕГ					КГ					Відхилення
	Кількість дітей (в середньому у %)										
	Стан агресії	Моделюв. повед.	усвідом.	Агрес. дія	χ^2	Стан агресії	Моделюв. повед.	усвідом.	Агрес. дія	χ^2	$R_{ЕГ} \geq R_{КГ}$
Низький	27,6	43,2	76,4	16,4	40,9	4,6	33,9	48,2	0	21,7	ЕГ $> 19,2$ КГ
Середній	60,5	47,5	23	81,5	53,1	49,2	43,5	48,4	90,2	57,8	ЕГ $< 4,7$ КГ
Високий	12,2	9,3	1,6	2,1	6,0	46,2	22,6	3,3	9,8	20,5	ЕГ $< 14,5$ КГ

Порівняльний аналіз показників рівнів агресії доводив, що дітям ЕГ були притаманні низький та середній рівні агресії, високий, у порівнянні з учнями КГ (22,8%), належав невеликому відсотку учнів з ЕГ (6,2%).

Статистична перевірка гіпотези щодо того, що частина учнів з низьким та середнім рівнем агресії після проведення навчально-превентивної роботи значно збільшиться, знайшла своє підтвердження: емпіричне значення критерію ($\chi^2_{Емп}$) у дослідженні дорівнювало 14,21, що суттєво перевищувало критичне значення ($\chi^2_{Кр.}$) яке складало 9,21. Це дало привід стверджувати, що навчально-розвивальна робота з учнями експериментальної групи сприяла зменшенню в учнів ЕГ з ПМР високого рівня агресії.

Аналіз матеріалів дослідження показав, що агресія у молодших школярів з вадами мовлення в ЕГ не зникла зовсім, вона трансформувалась в інші форми, які, з одного боку, не травмують внутрішній стан дитини, а з іншого - не принижують своїм проявом оточуючих людей, і стала менш вираженою. Загалом учні навчилися адекватно сприймати, аналізувати та відповідно реагувати в критичних життєвих ситуаціях.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Встановлено недостатню розробленість проблеми запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з ФНМ, з ФФНМ та з НЗНМ в умовах загальноосвітньої школи. Аналіз та узагальнення вітчизняної та зарубіжної загальної та спеціальної літератури зумовлює необхідність використання навчально-превентивної системи заходів щодо попередження проявів агресії в учнів молодших класів з ПМР.

З'ясовано, що агресія як поняття включає в себе три складові: агресивний стан, агресивну поведінку та агресивність як якість особистості. Агресія існує у вигляді усвідомленої та неусвідомленої форми в інформаційному полі особистості. Визначено, що агресія як стан регулюється завдяки усвідомленню своїх внутрішніх переживань, поведінки. Чим складніший стан агресії, тим важче його усвідомлювати. Дитина не завжди може самостійно подолати такі стани, тому їй необхідна допомога дорослих.

2. Розроблено двохблочний діагностичний алгоритм для дослідження агресії у молодших школярів з нормальним психофізичним розвитком та з ПМР. У першому – вивчалась неусвідомлена агресія (внутрішній стан, моделювання типів поведінки у свідомості), у другому – усвідомлена (усвідомлення агресії, прояви агресії у діях). За аналізом науково-теоретичних джерел виділено саморегульований (контрольований і змагальний підвиди агресії), прихований (захисний і депресивний підвиди агресії) та поведінковий види агресії (демонстративний і фізичний підвиди агресії); визначено залежності їх прояву від рівня недорозвинення у дітей мовлення.

З'ясовано, що у всіх молодших школярів з нормальним психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення спостерігалася агресія, проте особливості її прояву у різних категорій дітей мали як спільні, так і відмінні риси. Встановлено, що яскраво виражених закономірностей, які б вказували на залежність між проявом контрольованого, змагального, захисного, демонстративного підвидів агресії та рівнем недорозвинення в молодших школярів із порушеннями мовлення не було. Визначено, що чим складніше порушення мовлення, тим частіше виявлявся в молодших школярів з порушеннями мовлення депресивний та фізичний підвиди агресії.

Виявлено, що рівень агресії в досліджуваних учнів з нормальним психофізичним розвитком та з ПМР залежав від складності мовленнєвих порушень, зокрема, чим складніше порушення мовлення тим: вищий рівень

прояву агресії, яку діти переживають як стан; тяжче учням моделювати оптимальні шляхи виходу з конфліктних ситуацій при моделюванні типів поведінки; більше формується конфліктних рис характеру, які залежать від недостатньої усвідомленості дітьми з ПМР стану та різних форм агресивної поведінки.

Визначено, що агресія у молодших школярів проявлялась у різних сферах дослідження. Так, у дітей з нормальним психофізичним розвитком агресія переважала у сфері "Я у сім'ї", в учнів з ФНМ – у сфері "Я у соціумі", у школярів з ФФНМ та з НЗНМ – у сфері "Я-Особистість".

3. Визначено та науково обґрунтовано психолого-педагогічні умови щодо запобігання агресії в молодших школярів з ПМР: поетапність проведення навчально-превентивної роботи, що передбачала аналіз змісту життєвих ситуацій, моделювання критичних ситуацій, співвіднесення емоцій із музикою та самостійне моделювання, розв'язання конфліктних ситуацій; урахування в процесі навчально-превентивної роботи індивідуальних та спільних для всіх дітей з ПМР особливостей прояву агресії; попередження індивідуальних проявів агресії за умови проведення індивідуальної навчально-превентивної роботи; закріплення нових моделей поведінки за умови проведення спеціальної системи занять з групою учнів класу та з членами сім'ї; послідовне застосування диференційованих груп методів; забезпечення дітей правом самостійного вибору кольору, музики, форми вирішення конфлікту в ситуаціях тощо; формування варіативності форм моделей поведінки, що забезпечуватиме в учнів з ПМР здатність переключатися зі старих, неефективних моделей поведінки на нові більш продуктивні.

4. Виявлені в дослідженні особливості агресії у молодших школярів з ПМР зумовили доцільність наукового обґрунтування і розроблення навчально-превентивної методики, а також її впровадження у загальноосвітній школі з метою попередження у дітей проявів агресії.

Контрольний етап дослідження засвідчив помітні зміни у дітей ЕГ після проведення з ними навчально-превентивної роботи. Так, у них значно зменшилися показники депресивного (було 70,1%, стало 49,1%) та фізичного підвидів (було 56,8%, стало 37,0%) агресії. Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив, що після проведення навчально-превентивної роботи у молодших школярів з ПМР експериментальної групи рівень прояву агресії значно зменшився, простежувалася тенденція збільшення низького (40,9%) та середнього (53,1%) рівнів, і, навпаки, суттєво зменшилася кількість учнів з високим рівнем агресії (6,0%).

Проведене дослідження не вичерпує усіх питань окресленої проблеми. Перспективою для подальшого вивчення проявів агресії у дітей-логопатів є урахування їхніх вікових особливостей (зокрема, у молодших дошкільників, дітей середнього дошкільного віку та ін.), урахування мовленнєвого дизонтогенезу (у дітей з дизартрією, ринологією, алалією та ін.). Потребують також додаткового розгляду причини виникнення агресії та питання розробки методик корекційно-виховного впливу з метою подолання агресії у зазначених категорій дітей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Белова О. Б. Історія розвитку поняття "агресії" / О. Б. Белова // 36. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2007. – Вип. VII. – С. 13–15.
2. Белова О. Б. Вивчення підсвідомої агресивності дітей молодшого шкільного віку з ПМР за допомогою проєктивних методик / О. Б. Белова // 36. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – Вип. 10. – С. 178–181.
3. Белова О. Б. Взаємозв'язок свідомого та підсвідомого розвитку у дітей молодшого шкільного віку з порушенням мовленнєвим розвитком / О. Б. Белова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць : матеріали Міжн. наук. конфер. "Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні". – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – № 11. – С. 264–267.
4. Белова О. Б. Система корекційних методів, які направлені на подолання агресивної поведінки у дітей дошкільного віку / О. Б. Белова // 36. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2008. – Вип. 8. – С. 306–310.
5. Белова О. Б. Розвиток емоційної сфери молодших школярів у нормі та з різними видами дизонтогенезу / О. Б. Белова // 36. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Вип. 12. – С. 14–17.
6. Белова О. Б. Характеристика особливостей розвитку психічних процесів у дітей з нормальним та порушенням мовленнєвим розвитком / О. Б. Белова // 36. наук. праць Луганського національного університету імені Тараса Шевченка / за ред. В. С. Курило, С. В. Савченко. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – Вип. 10 (197). – С. 92–101.
7. Белова О. Б. Методика дослідження агресивності молодших школярів з нормальним та порушенням мовленнєвим розвитком / О. Б. Белова // 36. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 15. – С. 110–118.
8. Белова О. Б. Аналіз методик дослідження агресії у молодших школярів з нормальним та порушенням мовленнєвим розвитком / О. Б. Белова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Опуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 14. – С. 49–60.
9. Белова О. Б. Аналіз дослідження агресії у молодших школярів з різним мовленнєвим розвитком за модифікованою "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою / О. Б. Белова // 36. наук. праць Кам'янець-Подільського національного

університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори–2006, 2011. – Вип. 17. – С. 246–254.

10. Белова О. Б. Вивчення агресивних моделей поведінки у молодших школярів з нормальним та порушеним мовленням / О. Б. Белова // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори–2006, 2012. – Вип. XXI. – С. 20–27.

11. Белова О. Б. Аналіз дослідження видів та підвидів агресії у молодших школярів з різним мовленнєвим розвитком в аспектах: «Я-Особистість», «Я у сім'ї» та «Я у соціумі» / О. Б. Белова // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори–2006, 2012. – Вип. 20, ч. 1. – С. 282–293.

12. Белова О. Б. Методики дослідження, що розкривають усвідомлену та неусвідомлену агресію у молодших школярів з різним мовленнєвим розвитком / О. Б. Белова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 15. – С. 57–72.

13. Белова О. Б. Wpływ wychowania w rodzinie na kształtowanie osobowości uczniów w młodszym wieku szkolnym / О. Б. Белова // Profilaktyka, resocjalizacja, rewalidacja pomocą rodzinie Sandomierz. – Stalowa Wola 2007 : Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 2007. – С. 198–207.

14. Белова О. Б. Агресивна поведінка учнів як проблема інклюзивного навчання. Діагностика агресії в умовах загальноосвітніх школах / О. Б. Белова // Педагогічний вісник : наук.-метод. щокварт. журнал. – Кіровоград : КОІПО, 2012. – № 2-3 (22-23). – С. 21-27.

15. Белова О. Б. Вплив основних чинників на порушення мовленнєвого, психічного та емоційно-вольового розвитку у дітей дошкільного віку / О. Б. Белова // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / под общ. ред. А. Н. Ляшенко. – Симферополь, 2011. – С. 18–21.

16. Белова О. Б. Особливості неусвідомленої агресії у молодших школярів з нормальним та порушеним мовленням / О. Б. Белова // Логопедія : наук.-метод. журнал. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – № 3. – С. 8–15.

АНОТАЦІЇ

Белова О. Б. Психолого-педагогічні умови запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013.

Дисертаційне дослідження присвячене розробці психолого-педагогічних умов запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Проаналізовано стан проблеми у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі, з'ясовано актуальність у корекційній педагогіці та спеціальній психології. Визначено критерії оцінки (за видами та підвидами агресії) та рівні агресії у молодших школярів з нормальним психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення, розроблені психолого-педагогічні умови та навчально-превентивна методика для запобігання агресії у дітей молодшого шкільного мовленнєвого розвитку.

Ключові слова: агресія, агресивний стан, агресивність, агресивна поведінка, психолого-педагогічні умови, навчально-превентивна методика, молодші школярі з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Белова О. Б. Психолого-педагогические условия предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2013.

Диссертационное исследование посвящено разработке психолого-педагогических условий предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития.

В работе проанализировано состояние разработки проблемы в отечественной и зарубежной психолого-педагогической и научно-методической литературе, определена ее актуальность в коррекционной педагогике. Уточнено определение агрессии, агрессивного состояния, агрессивности, агрессивного поведения, выделены виды и подвиды агрессии.

Для исследования неосознанной агрессии у младших школьников с нормальным психофизическим развитием и с нарушениями речевого развития в сферах "Я-личность", "Я в семье", "Я в социуме" были использованные методики: модернизированные проективные – "Несуществующее животное", "Рисунок моей семьи", "Рисунок моего класса" которые позволили выявить агрессивное состояния детей; для изучения моделирования различных типов поведения, использовалась модифицированная "Сюжетно-ситуативно-иллюстрированная" методика, осознанная агрессия у детей исследовалось с помощью их опроса по сформованному опроснику, поведение изучалось с помощью метода не включенного наблюдения.

Определены виды и подвиды агрессии, что указывает на саморегулирующий вид агрессии и его контролирующий, состязательный подвиды; скрытый вид – защитный, депрессивный подвиды; поведенческий вид – демонстративный и физический подвиды. А так же соответственно им были выделены критерии оценивания.

Доказано, что у детей младшего школьного возраста виды (подвиды) и уровень проявления агрессии зависели от нарушений речевого развития. Чем сложнее речевой дефект, тем выше уровень агрессии у учеников младших классов, чаще наблюдался скрытый и поведенческий виды агрессии, которые проявлялись в переживаниях, агрессивных реакциях и недостаточно осознавались детьми.

Разработана и апробирована учебно-превентивная методика, которая обеспечивала предотвращение скрытого и поведенческого видов агрессии у младших школьников с нарушениями речи с помощью стимуляции эмоциональных состояний; анализа своих переживаний, поступков, поведения окружающих; моделирования форм поведения и поведенческой реакции в различных ситуациях.

Обоснованы и экспериментально апробированы психолого-педагогические условия для предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития, которые учитывали индивидуальные особенности проявления агрессии у ребенка; совмещали фронтальную и индивидуальную формы работы по коррекции агрессии; закрепляли новые модели поведения индивидуально с учеником, с группой младших школьников и с членами семьи; включали поэтапную учебно-превентивную работу, дифференцированные группы методов; обеспечивали детей правом самостоятельного выбора; формировали вариативность форм моделей поведения.

Качественный и количественный анализ результатов исследования подтвердил эффективность и целесообразность использования в практике общеобразовательных школ разработанных психолого-педагогических условий предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное состояние, агрессивность, агрессивное поведение, психолого-педагогические условия, учебно-превентивная методика, младшие школьники с нарушениями речевого развития.

O. B. Belova. Psycho-pedagogical conditions for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment. – Manuscript.

Dissertation for scientific degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.03 – correctional pedagogy. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2013.

Dissertation research is dedicated to the development of psycho-pedagogical conditions for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment.

The problem is analysed in national and foreign psycho-pedagogical literature, actuality is found out in correctional pedagogy and special psychology.

The evaluation criteria and level of aggression are found in junior schoolchildren with normal psychophysical development and with speech impairment. Psycho-pedagogical conditions and educational-preventive methods are developed for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment.

Key words: aggression, aggressive state, aggressiveness, aggressive behaviour, kinds and subspecies of aggression, psycho-pedagogical conditions, educational-preventive methods, junior schoolchildren with speech impairment.

НБ НПУ

100202545

Підп. до друку 14.10.2013. Формат 60х90/16.
Папір офісний. Друк різнографічний. Гарнітура Times.
Авт. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. № 602.

Надруковано у Кам'янець-Подільському
національному університеті імені Івана Огієнка.
вул. Огієнка, 61. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.